

A doktori disszertáció tézisei

KIM Bogook

Kosztolányi Dezső szerint a műfordítás olyan, mint a zsákban futás, vagy műfordítani annyi, mint gúzsba kötve táncolni. Örkény István Egyperces Novellák c. kötetének esetében a fordítót legfőképpen a művek rövidege 'köti gúzsba', annál is inkább, mert a művek többnyire az azokat eredeti nyelven olvasók sajátosságait szem előtt tartva születnek. Mint ahogy azt maga Örkény is megemlíttette Läger népe című könyvének egyik jegyzetében, ő is abban a szellemben írja művét, hogy minden magyar olvasó gondolkodásának alapja megegyezik az övével. Így nem csoda, hogy saját egyperceseit egyfajta matematikai egyenletnek tekintette; az egyik oldalon, az író részéről a közlés minimuma áll, a másikon pedig a képzelet maximuma az olvasó részéről.

Disszertációmban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az Egyperces Novellák idegen nyelvre történő fordításakor mennyiben lehet megőrizni ezt a 'matematikai egyenletet'. Alternatív módszerként javasoltam a metaegyperces bevezetését, ami véleményem szerint lehetővé teszi, hogy az idegen olvasó külön magyarázat nélkül, csupán az egypercesek meghatározott sorrendben történő elolvasása által értse meg a művek mélyebb mondanivalóját. Ahhoz, hogy ezt bebizonyítsam, a bevezetést követően – ahol is röviden felvázoltam az egypercesek fordításával kapcsolatban felmerülő kérdéseket és a metaegypercest – három fejezetre osztottam a disszertációm.

A második fejezetben, mint ahogy azt a fejezet címe is mutatja, néhány

egypercesekkel kapcsolatos fordításelméletet és azok alkalmazását vizsgáltam meg. Elsőként arra a kérdésre koncentráltam, hogy vajon le lehet-e egyáltalán fordítani az egyperceseket, ugyanis néhány egypercest a nem magyar (vagy közép-európai kultúrkörben élők) csak igen nehezen érthetnek meg. Mivel az emberi kommunikáció a nyelvi rendszer megvalósulása, a kommunikáció maga a nyelv létezésének egy formája. Az emberek a nyelvi kifejezőeszközöket kommunikációs céllal használják, s az adott nyelvi kifejezőeszközök csak egy bizonyos szövegben bírnak jelentéssel, amelyet a szöveg fordítója és befogadója egyaránt meg kell, hogy értsen. Tehát a szövegek jelentésének megfejtéséhez a kontextuson alapuló módszer jelentheti a megoldást, ugyanis a nyelven kívüli elemek figyelmen kívül hagyása esetén rendkívül nehezzé válna a fordítás. Azonban ahogy Albert Sándor állítja, a diskurzus szintjén történő fordítás támogathatja a fordíthatóság 'elméletét'. A különleges műfajnak számító egypercesek esetén azonban diszkurzus szintű fordítással nem őrizhetőek meg az egypercesek formai jellegzetességei.

Az ezt következő elméleti részben az ekvivalenciával foglalkoztam részletesebben. Klaudy Kinga magyarázata szerint az ekvivalencia a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg egyenértékűségét jelenti és különösen fontos részét képezi mind a fordítástudománynak, mind pedig a gyakorlati fordítási tevékenységnek. Bemutattam néhány ellentétes véleményt is, melyek közül a legfontosabb Lehmann állítása, miszerint a fordításnak van ekvivalenciája, ami az eredeti szöveggel egyezik meg, vagy Snell-Hornby véleménye, azaz hogy az ekvivalencia egyfajta megvalósíthatatlan fantázia. Az ekvivalencia fogalma kapcsán különös figyelmet szenteltem Nida állításának, miszerint a sikeres fordítás kulcsa a forrásnyelvnek megfelelő ekvivalencia megtalálásában áll, s ez egyike a fordítás következő négy alapszükségletének: 1. érthetőség, 2. a forrásnyelvi szellemiség és módszer továbbadása, 3. természetes és könnyed kifejezőmód,

4. hasonló reakciók kiváltása. Fontos megjegyezni, hogy Nida formális ekvivalenciára és dinamikus ekvivalenciára tagolta a forrásnyelv és célnyelv közötti ekvivalenciát. A formális ekvivalencia értelmében a fordításnak a lehető legnagyobb mértékben meg kell őriznie a forrásnyelv formai sajátosságait, a dinamikus ekvivalencia pedig arra utal, hogy a fordítás befogadója ugyanúgy kell, hogy reagáljon a fordításra, mint ahogy az eredeti szöveg befogadója reagál az eredeti szövegre. Mivel a dinamikus ekvivalencia a célnyelvi kifejezés természetes felfogása arra irányul, hogy a befogadói társadalomban kulturális akadályok nélkül váljon lehetővé a célnyelvi szöveg lényegének befogadása, úgy vélem, a fordításnak ezen dinamikus ekvivalenciát alapul véve kellene megvalósulnia. Így a fent említett alfejezetben megpróbáltam néhány egypercesre alkalmazni a dinamikus ekvivalenciát.

A következő alfejezetben a relevancia-elmélettel foglalkoztam, pontosabban a Sperber és Wilson féle relevancia-elméletből kiindulva vizsgáltam az egyperceseket, még hozzá különös figyelmet szentelve az egypercesek idegen nyelvre való fordítása esetén megfigyelhető kontextuális hatásnak (contextual effect), valamint ezen hatás jelentőségének. Elképzelhető, hogy a forrásnyelvi mű írójának és a lefordított verzió idegen olvasóinak kognitív környezetek közötti különbség nagyobb, mint az író és azon olvasók közötti kognitív környezetbeli különbség, akik anyanyelvükön olvasták a forrásnyelvi művet. De nem csak az író és az idegen olvasók között, hanem az író és az anyanyelvű olvasók között is mások a kognitív körülmények. Így tehát a mű fordítása során arra kell törekedni, hogy az anyanyelvű olvasók és az idegen olvasók közötti kölcsönös kognitív környezet sokkal hasonlóbb legyen, mint az író és az idegen olvasók közötti. Sperber és Wilson úgy határozták meg az optimális relevanciát, hogy annak legyen elegendő kontextuális hatása és ennek az elegendő kontextuális hatásnak az eléréséhez a kommunikációs partnereknek ne kelljen extra

erőfeszítéseket tenniük. Azonban épp az Egypercesek tömörsége nehezítheti meg ennek az optimális relevanciának az elérését is, így a fenti elméletet kiegészítendően Vermes Alberttől átvettem a kultúra-specifikusság fogalmát, ami azt jelenti, hogy egy feltevés, amely eleme az egyik közösség kölcsönös kognitív környezetének, nem eleme egy másik közösség kölcsönös kognitív környezetének.

Ezek után sorra vettem az egypercesek fordítását megnehezítő tényezőket, melyek közül az achrónia és anachrónia, a rövidtörténet, mint műfaj és az összetett irodalmi tendencia magyarázatára külön alfejezetet nyitottam. Gérard Genette definíciójából kiindulva, az achrónia és anachrónia szempontjából igyekeztem elsőként feltárni az egypercesek fordításának nehézségeit. Genette “achróniának” (achrony) nevezte azt a narratív eseményt (narrative event), aminek nincs más eseményekkel semmiféle időbeli összefüggése, az anachrónia pedig a történet (story) és az elbeszélés (narrative) két időbeli rendje közötti mindenféle disszonancia. Néhány egypercesnél megfigyelhető az időbeli háttér szándékos eltorzítása vagy az olvasóban a disszonancia érzetének keltése annak ellenére, hogy a művek ugyanazon írói üzenetet tartalmazzák. Ez az olvasó összezavarásához vezethet, hisz nem tudja pontosan megítélni, hogy mit is akart igazán kihangsúlyozni az író. Mindemellett az achrónia és anachrónia kapcsán felmerülhet az a probléma is, hogy az idegen olvasó nem tudja szétválasztani az ’univerzális’ értelmet a speciálisan magyar helyzetekben megjelenő jelenségektől. Természetesen egy mű megértése, értelmezése még az anyanyelvű olvasó esetében sem homogén, mégis elmondhatjuk, hogy mivel számos egyperces magyar történelmi, szociográfiai parabolaparódiából áll, fennáll annak a veszélye, hogy az idegen olvasó a művet teljesen máshogy értelmezi, mint a magyar anyanyelvű.

A fordítás során felmerülő nehézséget megpróbáltam magán a

rövidtörténet műfajának jellegzetességein belül kell keresni. Mint ismeretes, az egypercesek különös helyet foglalnak el a magyar rövidtörténetek között. Azonban nem csupán rövid terjedelmük miatt, hanem amiatt is, hogy rövidegük ellenére is igen sokszintű és elgondolkodtató üzenetet közvetítenek. Annál is inkább, mert az egypercesek olyan elemeket – magyarság, kelet-európaiság – is tartalmaznak, melyek más rövidtörténetekben nem találhatók meg. Az egyperces rövidtörténeti stílusára leginkább emlékeztető műfajok közül a minimalizmust és a minifikciót (mini fiction) emeltem ki, mivel mindkettő terjedelme meglehetősen rövid, ami pedig a minifikciót illeti, a mai napig népszerű műfaj főleg Dél-Amerikában és az Egyesült Államokban. A minifikciónak azonban nem jellemzője, hogy a régió specifikusságával vagy politikai adottságaival foglalkozik.

Az idegen nyelvre történő fordítás során tapasztalható utolsó problémaként azt emeltem ki, hogy az egypercesek sokféle irodalmi tendenciát vegyítenek. Egy mű fordításakor talán a legfontosabb a koherencia megtartása. Azonban az egypercesek esetében nehézségekbe ütközik az egységes fordítás, ugyanis a különböző egypercesekben annyira komplikált és változatos kifejezések, események, irodalmi tendenciák, műfajok, időbeli és térbeli hátterek, szereplők, karakterek találhatók, hogy az egységességre való törekvés lehetetlennek tűnhet. Az írás milyenségét az ironia, a bergsoni komikumelmélet, a paradoxon, a realitás-irrealitás, a groteszk és az abszurd irodalom szempontjából is igyekeztem megvizsgálni. Röviden kitértem a játékos szóhasználat témakörére is, mivel a szójátékok szintén fordítási nehézségeket okoznak.

Egy teljes fejezetet szenteltem a metaegypercesnek, ugyanis abban látom az egypercesek fordításával kapcsolatos, eddig megvizsgált problémás tényezők megoldásának alternatív módszerét. A metaegyperces létrehozását

az teszi lehetővé, hogy Örkény néhány fő gondolata, ars poeticája, filozófiája a művekben változatos kifejezéseken, különböző eseményeken, különféle történelmi adatokon, fantáziákon keresztül ismétlődik. Ha az egyes novellákat a fenti elv szerint csoportosítanánk, egymáshoz illesztenénk, akkor külön magyarázat, lábjegyzet vagy egyéb jegyzet nélkül is lehetővé válna a művek értelmezése a más kultúrájú, más nyelvű olvasók számára, hiszen a különálló egypercesek is teljes értékű írások, sőt ezek a művek az összes egyperces egy töredékeként is szemlélhetőek. Ezeket a különálló, teljes értékű egyperceseket meghatározott elv alapján kötetbe rendezve egy 'egyperceslánculatot' kapunk, s ezáltal az eredetileg külön álló egypercesek egymással összekapcsolva egy konkrétabb, kézenfekvőbb jelentéshálózatot alkothatnak. Másfelől viszont, noha az egypercesek mindegyike önálló írás, maga az író is válogatásban jelentette meg őket, tehát elképzelhető az a megoldás is, hogy a műveket más sorrendbe rendezzük az azonos téma, motívumok és más tulajdonságok alapján. Módszertanilag az egypercesek intepretálásának ezt az új lehetőségét metaegypercesnek neveztem disszertációmban. Tehát a metaegyperces röviden az a módszer, amely során az egyperceseket egypercesekkel magyarázzuk meg. A metaegyperces pedig az egypercesek fordításakor felmerülő, általam már korábban kifejtett problémákat is megoldhatja. Az azonos témájú, történelmi háttérű, hasonló jellegű egyperceseket egymás után helyezve az idegen olvasók maguktól, segítség nélkül is megérthetik az írói üzenetet, illetve újszerűen értelmezhetik azt. A metaegypercessel az olvasó műértelmező feladata könnyebbé válhat, következésképpen nagyobb esztétikai élvezetet nyújthat számára a mű. Ezt követően a metaegyperces várható hatásait és azok elméleti háttérét egy külön alfejezetben fejtettem ki. Utalást tettem az elidegenítő effektusra, a hermeneutikai körre, a fordítói tevékenységet érintő aktív fordításra, a célnyelvű befogadót illető elváráshorizontra (Erwartungshorizont), a recepcióesztétikára (Rezeptionsästhetik) és az olvasóközpontú kritikára (reader-response criticism). Különös figyelmet

szenteltem a metaegypercessel szoros kapcsolatban álló intertextualitásnak is. Az intertextualitás természetesen főleg az időn, koron, téren és írókon túli szövegek összefüggéseire, viszonyára vonatkozik, mégis az irodalmi szövegek egymásrataltságának és összekapcsolódásának hangsúlyozása (rájátszás, idézés, újraírás, célzás stb.) szempontjából a metaegypercesben az intertextualitás az eredeti jelentésében van jelen.

A metaegyperces alkalmazásánál nagyon fontos a fordító szerepe és tehetsége. Nem csak tökéletesen birtokában kell lennie a forrás- és célnyelvnek, hanem képesnek kell lennie az egypercesek mélyebb összefüggéseinek megértésére is, valamint ismernie kell Örkény életművét, hiszen az egypercesek majdnem 40 éven át íródtak, így lenyomatát képezik az író gondolatainak és azok változásainak egyaránt. Meg kell azonban jegyezni, hogy a metaegyperces alkalmazása nem oldja meg az elképzelhető összes, fordítás során felmerülő problémát. Az Egypercesekben található szójátékok és reáliák a metaegyperces adaptációjától függetlenül különösen nehezen megoldható kérdéseknek bizonyulnak.